Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.
Серія економічна. Серія юридична. Випуск 33/2022

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6642219

Веденяпіна М.
кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національна академія внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0001-8127-457X

Таціенко В.
кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національна академія внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0002-3148-4744

ФІНАНСОВА-ПРАВОВА НОРМА: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, НОРМОТВОРЧА ПРАКТИКА

JEL Classification: G 280.
SECTION "LAW": Право.

Анотація. Зазначена стаття присвячена дослідженню фінансово-правових норм, їх особливостей, структури та нормотворчої практики. Проведено емпіричне дослідження поняття «фінансово – правова норма». На думку автора, механізм фінансово - правового регулювання забезпечує настільки чітке філософсько орієнтоване бачення правових явищ, що дає змогу проводити спеціалізований правовий аналіз на філософському рівні загальної теорії права. Як базова категорія ця категорія представляє логіку впливу права на суспільні відносини в найбільш загальному та системному вигляді.

Розглядається також поняття, сутність, класифікація та значення фінансово-правових норм. Особливу увагу було приділено виявленню ознак цих норм з метою відмежування їх від інших галузей права. Наголошується, що безпосереднє призначення фінансового права визначається основним органом фінансово-правового нагляду, тобто відносинами щодо регулювання освіти, розподілу та використання державних коштів, що утворюються в процесі публічно-фінансової діяльності. Автори стверджують, що фінансово-правові норми рідко виникають як факт, оскільки в суспільному житті дуже рідко зустрічаються правила поведінки, які є архетипами фінансово-правових норм. Крім того, автор досліджує причини нестабільності фінансового права. Серед іншого, ця стаття демонструє власні погляди автора на механіку фінансового права як дуже актуальне явище в сучасній Україні.

Автор приходить до висновку фінансово-правова норма - це встановлене державою і забезпечене заходами державного примусу, правило поведінки у суспільних фінансових відносинах, що виникають у процесі формування, розподілу та використання державних (і муніципальних) грошових фондів та доходів, що закріплює юридичні права та юридичні обов'язки їхніх учасників. Фінансово-правові норми закріплюють юридичні права та обов'язки учасників фінансових правовідносин. Зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки у суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави.

Ключові слова: фінансово-правова норма, фінансове законодавство, нормативно-правове забезпечення, державна фінансова політика, Конституція України, структура правової норми, свобода громадянина, право громадянина, нормотворча практика.

Annotation. This article is devoted to the study of financial and legal norms, their features, structure, and rule-making practice. An empirical study of the concept of "financial and legal norms" was conducted. According to the author, the mechanism of financial and legal regulation provides a clear philosophically oriented vision of legal phenomena that allows for specialized legal analysis at the philosophical level of the general theory of law. As a basic category, this category represents the logic of the impact of law on public relations in the most general and systematic way.

The concept, essence, classification, and meaning of financial and legal norms are also considered. Particular attention was paid to identifying features of these rules in order to distinguish them from other branches of law. It is emphasized that the direct purpose of financial law is determined by the main body of financial and legal supervision, ie the relationship between the regulation of education, distribution and use of public funds generated in the process of public finance. The authors argue that financial and legal norms rarely arise as a fact, because in public life are very rare rules of conduct, which are the archetypes of financial and legal norms. In addition, the author explores the reasons for the instability of financial law. Among other things, this article demonstrates the author's own views on the mechanics of financial law as a very relevant phenomenon in modern Ukraine.

The author concludes that the financial and legal norm is a rule of conduct established by the state and provided by measures of state coercion in public financial relations arising in the process of formation, distribution and use of state (and municipal) funds and revenues, which enshrines legal rights and legal responsibilities of their participants. Financial and legal norms enshrine the legal rights and obligations of participants in financial relations. The content of financial and legal norms are the rules of conduct in public relations that arise in the process of financial activities of the state.

Keywords: financial and legal norm, financial legislation, normative - legal provision, state financial policy, Constitution of Ukraine, structure of legal norm, freedom of citizen, citizen 's right, normative practice.

Вступ

Відносини та суспільні зв'язки, що виникають між приватними та громадськими суб'єктами у процесі фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, носять багатоаспектний, комплексний характер і за своїм соціальним, політичним та правовим змістом є насамперед конфліктними. Водночас фінансові відносини дуже важливі для життєдіяльності усієї держави, тому мають всебічно вивчатися фінансово-правовою наукою та регулюватися правовими нормами. Водночас системна організація цих норм, знаходячи своє закріплення у нормативних фінансово-правових актах, утворює систему фінансового законодавства. У зв'язку з тим, що під впливом фінансово-правових норм знаходиться бюджетна система країни, за їх допомогою формуються та використовуються державні позабюджетні соціальні фонди, здійснюється грошово - кредитна та валютна політика тощо. Потреба у глибокому вивченні даних норм, і навіть розумінні механізму їхньої дії є дуже актуальним явищем в Україні. Відомо, що первинним осередком будь-якої галузі права є правова норма і фінансове право в цьому плані не виняток. Фінансово-правова норма – це найпростіший елемент, «клітинка» фінансового права, яка має всі спільні риси

Теоретичною базою наукового дослідження стали роботи таких вітчизняних та іноземних науковців-юристів, як Менджул М., Орлюк О.П., Музика-Стефанчук О.А., Oksana R. Shevchuk, A. Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Yevgen V., Kotukh, Valentyna Yu. Radich Loukoianova, O. Шевчук, М. Скіп Washington, D.C., Khiaonarong, T., and T. Goh. Водночас, висловлені ними прозиції в основному мають узагальнюючий характер. Таким чином, існує об’єктивна необхідність ґрунтовного і глибокого дослідження поняття і структури фінансово-правових норм, а також нормотворчої практики.

Метою наукового дослідження стало проведення комплексного наукового дослідження теоретичних, практичних і нормативних аспектів поняття і структури фінансово-правових норм, а також нормотворчої практики з метою розроблення пропозицій щодо їх удосконалення з метою здійснення гармонізації національного фінансового законодавства із законодавством ЄС.

Результати

Фінансове право є складною і різноманітною системою фінансово-правових норм. Фінансово-правова норма – це найпростіший елемент, «клітина» фінансового права, яка має всі спільні риси правової норми, але має і характерні особливості.

Кожна фінансово-правова норма має такі загальні ознаки норми права:

1) вона міститься в нормативних правових актах та інших джерелах, що приймаються компетентними органами держави, органами місцевого самоврядування або посадовими особами;
2) вона має загальнообов'язковий характер;
3) вона забезпечена примусовою силою держави [1, с. 131].

Водночас фінансово-правова норма виступає самостійним, цілісним явищем, яке має власний, тільки їй властивий зміст, свої специфічні ознаки, сукупність елементів, що її утворюють. Характерні риси фінансово-правової норми виявляються по суті регульованих нею відносин, тобто відносин, що виникають у процесі фінансової складової діяльності держави та муніципальних утворень.

З позиції О.А. Музики-Стефанчук, призначення норми фінансового права для функціонування в процесі акумулювання, розподілу і використання державних і муніципальних грошових фондів з огляду на її особливості, що виявляються: у її змісті; б) у характері встановлених у ній розпоряджень; в) у заходах відповідальності порушення передбачених у ній правил; г) у способах захисту прав учасників фінансових відносин [2, с. 146].

Зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки у суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, функціонування громадських фінансових фондів та супутніх фінансових інструментів, що забезпечують реалізацію державних завдань. Ці правила виражаються у наданні учасникам даних відносин юридичних прав та покладенні на них юридичних обов'язків, здійснення яких забезпечує планомірне утворення, розподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів (доходів) держави та органів місцевого самоврядування, інших публічних грошових фондів відповідно до їх завдань у конкретний період часу, що з політики з соціально-економічного розвитку країни. Зміст фінансово-правових норм зумовлює їх в основному імперативний (наказовий) характер. Як правило, вони містять вимоги, виражені в категоричній формі і не допускають їхньої довільної зміни, точно визначають обсяги прав та обов'язків учасників фінансових відносин.

Так, О. Шевчук та М. Скіп зазначають, що зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки у суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, функціонування громадських фінансових фондів та супутніх фінансових інструментів, що забезпечують реалізацію державних завдань. Ці правила виражаються у наданні учасникам даних відносин юридичних прав та покладенні на них юридичних обов'язків, здійснення яких забезпечує планомірне утворення, розподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів (доходів) держави та органів місцевого самоврядування, інших публічних грошових фондів відповідно до їх завдань у конкретний період часу, що з політики з соціально-економічного розвитку країни [3].

Як справедливо зазначає Босий О.А., зміст фінансово-правових норм зумовив їх в основному імперативний (наказовий) характер, оскільки вони містять вимоги, виражені в категоричній формі і не допускають їх довільної зміни, точно визначають обсяги прав та обов'язків учасників фінансових відносин. Так, наприклад, у фінансово-правових нормах містяться адресовані підприємствам та

громадянам вимоги вносити до державного або місцевого бюджету платежі за встановленими законодавством податками, дотримуючись передбачених термінів, подавати звіти та інші документи для здійснення контролю з боку компетентних органів, вчиняти інші дії, що забезпечують акумуляцію у розпорядження держави та муніципальних утворень грошових коштів та їх використання відповідно до затверджених планів [4, с. 173].

Крім цього, є також особливості юридичних властивостей прав та обов'язків, встановлених фінансово-правовою нормою. Ці особливості обумовлені участю у фінансових відносинах таких суб'єктів, як державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та установи, компетенція яких визначається у положеннях та статутах. У цьому їх фінансово-правові обов'язки нерідко поєднуються із правами, зумовлюючи формування повноважень. Так, наприклад, використання бюджетних коштів на реалізацію соціально-економічних та інших програм відповідної території – одночасно їхнє право та обов'язок. Однак це не означає, що норми фінансового права не містять відокремлених прав та обов'язків.

На думку Занфірова М.В. фінансово-правова норма (норма фінансового права) - це встановлене державою та забезпечене заходами державного примусу строго певне правило поведінки у суспільних фінансових відносинах, що виникають у процесі планової освіти, розподілу та використання державних (і муніципальних) грошових фондів та доходів, що закріплює юридичні права та юридичні обов'язки їх учасників [5, с.81].

Аналогічної точки зору щодо трактування поняття та особливостей фінансово-правових норм (норм фінансового права) дотримується також низка інших науковців. Зокрема, О Борінець під фінансово-правовою нормою пропонує розуміти встановлене державою та забезпечене заходами державно го примусу правило поведінки у відносинах, що виникають у процесі освіти, розподілу та використання громадських фінансових фондів. Відмінність норм фінансового права від інших норм права, на думку даного автора, зумовлено, по-перше, їх цільовим призначенням; по-друге, фінансово-правові норми є засобом реалізації громадських, а чи не приватних інтересів (це пояснюється належністю фінансового права до права публічного); нарешті, по-третє, їх нестабільністю [6].

Безпосереднє цільове призначення норм фінансового права визначається предметом фінансово-правового регулювання, тобто відносинами, що виникають у процесі публічної фінансової діяльності з регулювання освіти, розподілу та використання громадських фондів коштів. Справді, з погляду походження фінансово-правових норм їх особливість у тому, що вони не часто виникають як фактичні.

Ця обставина обумовлена, насамперед, тим, що фінансові відносини не існують і не виникають власними силами, у чистому вигляді. Об'єктивно обумовлені суспільними потребами, які детерміновані рівнем розвитку товарно-грошових відносин, масштабами державної діяльності, соціальними завданнями тощо, ці відносини виявляються у формах, визначених державою.

Вважаємо за необхідне відзначити, що в структурному відношенні фінансово-правова норма, як правило, складається з трьох елементів, що традиційно виділяються: гіпотези, диспозиції, санкції. Нагадаємо, що в науковій та навчальній юридичній літературі під гіпотезою розуміється частина норми права, що розкриває умови. (обставини), за наявності чи відсутності яких можлива дія цієї норми. У свою чергу диспозиція – це частина норми права, що розкриває саме правило поведінки, тобто права та (або) обов'язки діяти або не діяти тим чи іншим чином. Нарешті, санкція – це частина норми права, яка розкриває наслідки суб'єкта, реалізує диспозицію. Як зазначає М. Пакнхінін санкції можуть бути як негативними (стягнення, покарання), так і позитивними (заходи заохочення) [7, с.271].

Отже, гіпотезою фінансово-правової норми є умови дії цієї норми. Іншими словами, гіпотеза характеризує умови, за яких повинні застосовуватися приписи відповідної правової норми. Фактично гіпотеза передбачає обставини, що є підставою виникнення, зміни, припинення фінансових правовідносин. Наприклад, обов'язок підприємства сплатити до державного бюджету

податок на прибуток реалізується за умови, що воно має розрахунковий рахунок у банку та самостійний баланс, а також отримує підлягає оподаткуванню прибуток. У свою чергу диспозиція норми фінансового права є приписами, заборонами, дозволами. Інакше висловлюючись, диспозиція визначає права та обов'язки учасників фінансових відносин, містить розпорядження про те, як вони мають діяти. Нарешті, санкція є міру юридичної відповідальності, яка застосовується у разі порушення фінансово-правових норм. Вважаємо, що кращому з'ясування особливостей та ролі фінансово-правових норм сприяє їх класифікація, яку можна провести з кількох підстав.

Розглянемо найбільш поширену в юридичній літературі класифікацію норм фінансового права. Отже, залежно від змісту фінансово-правові норми можуть бути матеріальними та процесуальними Матеріальні норми фінансового права закріплюють склад фінансової системи, види та обсяг грошових зобов'язань підприємств та громадян перед державою та муніципальними утвореннями, джерела формування кредитних ресурсів банків, порядок формування бюджетів та позабюджетних державних фондів тощо. Іншими словами, дані норми закріплюють права та обов'язки учасників фінансових правовідносин.

Процесуальні фінансово-правові норми встановлюють порядок діяльності у сфері формування, розподілу та використання державних та муніципальних фінансових фондів (доходів), тобто. встановлюють порядок застосування та дії норм матеріального права.

За характером впливу на учасників фінансових відносин фінансово-правові норми поділяються на: що зобов'язують, забороняють, уповноважують. Зобов'язуючі норми фінансового права регулюють активну поведінку суб'єктів і наказують у категоричній формі вчиняти певні дії. Іншими словами, це норми, які встановлюють обов'язок учасників фінансових відносин здійснювати певні позитивні дії. Наприклад, обов'язок зі сплати податку має бути виконаний у строк, встановлений законодавством про податки та збори. Невиконання або неналежне виконання обов'язку зі сплати податку є підставою для направлення податковим органом або митним органом платнику податків (відповідальному учаснику консолідованої групи платників податків) вимоги щодо сплати податку. Проаналізувавши деякі положення Бюджетного кодексу України, ми дійшли висновку про те, що більшість фінансових правових норм, що зобов'язують, закріплені в законодавстві в нейтральному формулюванні [9, с.23].

Забороняючі фінансово-правові норми регулюють пасивну поведінку суб'єктів фінансових відносин і наказують не вчиняти дій, що порушують фінансову дисципліну та законність. Іншими словами, це норми, що містять заборону на вчинення певних дій та встановлюють обов'язок учасників фінансових відносин утриматися від них. Забороняючі фінансово-правові норми зустрічаються у фінансовому законодавстві дуже рідко. Справа в тому, що відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави (муніципальних) утворень, не можуть розвиватися інакше як за рахунок активної поведінки зобов'язаних суб'єктів (що притаманно для фінансово-правових норм, що зобов'язують). А заборони з юридичного боку виражаються у юридичних обов'язках пасивного змісту (тобто обов'язки утримуватися від вчинення певних дій).

Уповноважуючі фінансово-правові норми надають учасникам фінансових відносин можливість прийняття самостійних рішень, але у встановлених межах. Як бачимо, уповноважуючим нормам фінансового права, як і більшості фінансово-правових норм властива імперативність, оскільки, незважаючи на надання учасникам фінансових відносин можливості прийняття самостійних рішень, вихід за певні рамки (встановлені національним законодавством) не допускається [10].

Залежно від функцій фінансового права, фінансово-правові норми поділяються на: регулятивні та охоронні. Регулятивні фінансово-правові норми регулюють суспільні відносини шляхом надання учасникам прав та покладання на них обов'язків [11, с.57].

Охоронними фінансово-правовими нормами є норми, що передбачають застосування заходів державного примусу за фінансові правопорушення.

Залежно від виду регульованих відносин фінансово-правові норми поділяються на: бюджетні, податкові, страхові, банківські, валютні та ін.

Залежно від виду нормативно-правового акта, в якому містяться фінансово-правові норми, вони можуть бути поділені на норми законів та норми підзаконних актів.

За територіальною спрямованістю фінансово-правові норми поділяються на норми, що діють: на всій території України (містяться у правових актах представницьких і виконавчих органів державної влади); на території однієї або декількох адміністративних одиниць (містяться у актах місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування).

За часом дії фінансово-правові норми можуть бути загальними та тимчасовими. Загальні норми фінансового права встановлюються на невизначений термін дії та втрачають чинність у зв'язку з їх скасуванням або зміною. Тимчасові норми, навпаки, встановлюються певний термін (наприклад, норми закону про бюджет діють, зазвичай, протягом терміну дії відповідного закону).

Підсумовуючи вищевикладене, хотілося б ще раз наголосити, що фінансове право на сьогоднішній день є найважливішою, перспективною, соціально-цінною галуззю правової системи України, яка регулює найважливіші суспільні, а саме – фінансово – правові. Глобальна економічна криза, що охопила більшість країн світу, і ті проблеми, які вона виявила, свідчать про особливу актуальність та необхідність розвивати фінансово-правові інститути [12]. У зв'язку з цим, фінансово-правові норми, які в сукупності утворюють галузь фінансового права України, а також фінансово-правові відносини, що утворюють предмет правового регулювання цієї галузі вимагають їх більш детального вивчення та аналізу з боку правової науки.

Висновки

Отже, фінансово-правова норма – це встановлене державою і забезпечене заходами державного примусу, правило поведінки у суспільних фінансових відносинах, що виникають у процесі формування, розподілу та використання державних (і муніципальних) грошових фондів та доходів, що закріплює юридичні права та юридичні обов'язки їхніх учасників. Фінансово-правові норми закріплюють юридичні права та обов'язки учасників фінансових правовідносин. Зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки у суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави. Ці правила виражаються у наданні учасникам даних відносин прав та покладенні на них юридичних обов'язків, здійснення яких забезпечує планомірне утворення та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів (доходів) держави та органів місцевого самоврядування відповідно до їхніх завдань у кожний конкретний період часу, що випливають з політики. із соціально-економічного розвитку країни. Зміст фінансово-правових норм зумовлює їх переважно імперативний (наказовий) характер. Фінансово-правова норма не тотожна статті фінансово-правового акта, тому що елементи фінансово-правової норми не містяться в сукупності в одній статті нормативно-правового акта, а зазвичай розміщуються у різних статтях.

Список використаних джерел

1. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. – К.: Хрінком Інтер, 2012. 208 с.
2. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право: Навч. посіб./ ДПА України. Академії правових наук України, НДІ Фінансового права. – К.: Атака, 2007 – 263 с.
3. Шевчук О., Скіп М. (2020). Організаційно – правові засоби протидії викликам глобалізації у грошово-кредитній сфері. Юридичний науковий електронний журнал Випуск № 6/2020. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/41.
4. Босий О.А. (2002). Санкція фінансово-правової норми. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Спецвипуск : зб. наук. праць за

матеріалами Міжнар. наук. конф. студ та аспір. «Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених». №1. С.173-174.

5. Занфіров М.В. (2011). Правова природа фінансових санкцій Підприємництво, господарство і право. № 8. С. 81-84.
6. Bryhinets O., Svoboda I., Shevchuk O., Kotukh Y., Radich V. (2020). Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. Revista San Gregorio. Special edition-2020.Núm. 42.
7. Pitiulych M., Poliakh A., Pakhnin M. (2018). Financial and legal norms: legal means and mechanism of implementation. Baltic Journal of Economic Studies, 4(5), 271-275. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-271-275.
8. Garrido J., Liu Y., Sommer J., Viancha J. (2022). Keeping Pace with Change: Fintech and the Evolution of Commercial Law. International Monetary Fund. URL: https://www.elibrary.imf.org/view/journals/063/2022/001/article-A001-en.xml?ArticleTabs=fulltext (дата звернення: 07.06.2022).
9. Ящищак О. (2008). Методологічні основи систематизації законодавства України про фінансові послуги. Підприємництво, господарство і право. №10. С. 22-25.
10. Washington D.C., Khiaonarong T., Goh T. (2020). Fintech and Payments Regulation: Analytical Framework. IMF Working Paper No. 20/75, International Monetary Fund, Washington, D.C.
11. Busch D. (2022). The future of EU financial law. Capital Markets Law Journal, Volume 17, Issue 1, pp. 52–94. https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab038.
12. Davoodi H.R., Elger P., Fotiou A., Garcia-Macia D., Han X., Lagerborg A., Lam W.R., Medas P. (2022). Fiscal Rules and Fiscal Councils: Recent Trends and Performance during the Pandemic, IMF Working Paper No.22/11, International Monteary Fund, Washington, D.C.